

Nicholas Ghazal

Uniwersytet Jagielloński, Polska

nicholas.ghazal@uj.edu.pl

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9216-1009>

Instytucja nadużycia prawa podmiotowego a możliwość miarkowania ryczałtowego roszczenia odszkodowawczego w polskim prawie autorskim

The Concept of Abuse of Rights in the Context of the Possibility of Mitigating Lump-Sum Damages Claims in Polish Copyright Law

Abstract: In accordance with Article 79 (1)(3)(b) of the Polish Copyright and Related Rights Act, a right holder whose economic rights have been infringed may request the person who infringed those rights to remedy the loss caused by payment of a sum of money corresponding to twice the amount of the appropriate fee. The wording of the above provision indicates that the amount of the lump-sum compensation is not related to the damage sustained by the copyright holder. The ECJ has held that the regulation in question is in conformity with EU law. It follows from the ECJ's judgment that Polish law permits reduction of a lump-sum claim in a situation where it exceeds the actual damage so clearly and substantially that such a demand would constitute an abuse of rights prohibited under Article 3(2) of Directive 2004/48. The possibility of mitigating damages is therefore a condition for the compatibility of the lump-sum compensation formula with EU copyright law. The aim of this paper is to examine whether the construction of abuse of rights allows for the reduction of the amount of a lump-sum compensation.

Keywords: abuse of rights, copyright law, Directive 2004/48/EC, lump-sum compensation in copyright law

Słowa kluczowe: nadużycie prawa, prawo autorskie, dyrektywa 2004/48/WE, odszkodowanie ryczałtowe w prawie autorskim

Wprowadzenie

Jednym z celów dyrektywy 2004/48/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 29 kwietnia 2004 r. w sprawie egzekwowania praw własności intelektualnej¹ jest har-

1 Dz.Urz. UE L 195 z dnia 2 czerwca 2004 r., s. 16.

monizacja prawa do odszkodowania z tytułu naruszenia praw na dobrach niematerialnych. Artykuł 13 ust. 1 powołanego aktu prawnego stanowi, że kompensacja powinna być odpowiednia do rzeczywistego uszczerbku poniesionego przez uprawnionego. Restytucja może jednak się sprowadzać do odszkodowania ryczałtowego. Państwa Członkowskie mogą bowiem „(...) we właściwych przypadkach ustanowić odszkodowania ryczałtowe na podstawie elementów takich, jak przynajmniej suma opłat licencyjnych, honorariów autorskich lub opłat należnych w razie poproszenia przez naruszającego o zgodę na wykorzystywanie praw własności intelektualnej (...)” (lit. b ust. 1 art. 13). Prawodawca unijny wyjaśnił w motywie 26 dyrektywy 2004/48, że odszkodowanie ryczałtowe jest alternatywą wobec odszkodowania „bezprzymiotnikowego” i znajdzie ono zastosowanie między innymi tam, „gdzie ustalenie sumy poniesionego uszczerbku byłoby trudne”. Powyższą jednostkę redakcyjną opisowej części unijnego źródła prawa kończy następująca deklaracja: „Nie jest celem wprowadzenia obowiązku zastosowania odszkodowań o charakterze kary, ale dopuszczenie rekompensaty opartej na obiektywnym kryterium przy uwzględnieniu wydatków poniesionych przez właściciela praw, takich jak koszty identyfikacji i badań”. Należy zwrócić uwagę, że w projekcie powołanej dyrektywy ryczałtowe roszczenie odszkodowawcze stanowiło dwukrotność opłaty licencyjnej za legalne korzystanie z dobra niematerialnego. Jednakże – jak wyjaśnia Anna Tischner – „ze względu na zarzut wprowadzenia odszkodowania o charakterze karnym w ostatecznie przyjętym tekście dyrektywy zrezygnowano z pierwotnie zaproponowanego roszczenia o zapłatę opłaty licencyjnej w podwójnej wysokości (...)”². Ustawą z dnia 9 maja 2007 r. o zmianie ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 99, poz. 662) polski ustawodawca zmodyfikował treść art. 79 p.a.p.p.³ w celu implementacji przepisów dyrektywy 2004/48. Artykuł 79 ust. 1 pkt 3 lit. b p.a.p.p. – w wyniku powyższej nowelizacji – stanowił, że naprawienie szkody z tytułu naruszenia autorskich praw majątkowych może polegać na zapłacie „sumy pieniężnej w wysokości odpowiadającej dwukrotności, a w przypadku gdy naruszenie jest zawinione – trzykrotności stosownego wynagrodzenia, które w chwili jego dochodzenia byłoby należne tytułem udzielenia przez uprawnionego zgody na korzystanie z utworu”. Roszczenie ryczałtowe zostało ukształtowane jako środek alternatywny w stosunku do roszczenia o naprawienie szkody na zasadach ogólnych (art. 79 ust. 1 pkt 3 lit. a p.a.p.p.). Krytycznie do dyspozycji lit. b pkt 3 ust. 1 art. 79 p.a.p.p. odniosła się A. Tischner, argumentując, że odszkodowanie stanowiące trzykrotność stosownego wynagrodzenia wykracza poza kompensację uszczerbku i może zostać ocenione jako odszkodowanie o charakterze karnym. Autorka swoje zastrzeżenia

2 A. Tischner, (w:) E. Laskowska-Litak, R. Markiewicz (red.), Prawo autorskie. Komentarz do wybranego orzecznictwa Trybunału Sprawiedliwości UE, Warszawa 2019, s. 416.

3 Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (Dz.U. z 2019 r. poz. 1231 ze zm.).

zgłosiła również do możliwości żądania przez uprawnionego dwukrotności stosownego wynagrodzenia, uznając, że taka formuła restytucji narusza następującą zasadę: „nikt nie może wzbogacić się na swojej szkodzie”⁴. Janusz Barta i Ryszard Markiewicz zakwalifikowali roszczenie o zapłatę wielokrotności wynagrodzenia jako swoistą karę cywilną, która nie jest znana innym europejskim ustawodawstwom⁵. O ile sama konstrukcja zryczałtowanego odszkodowania nie jest sprzeczna z kompensacyjną funkcją prawa cywilnego, o tyle formuła art. 79 ust. 1 pkt 3 lit. b p.a.p.p. budziła (i budzi) istotne wątpliwości nie tylko w doktrynie, ale i w orzecznictwie sądowym⁶. Oceny instytucji odszkodowania ryczałtowego w prawie autorskim z perspektywy norm Konstytucji RP dokonał Trybunał Konstytucyjny w dwóch orzeczeniach. W świetle sentencji wyroku z dnia 23 czerwca 2015 r., SK 32/14⁷, art. 79 ust. 1 pkt 3 lit. b p.a.p.p. utracił moc obowiązującą w zakresie, w jakim przyznawał uprawnionemu – w sytuacji zawinionego naruszenia jego autorskich praw majątkowych – prawo do trzykrotności stosownego wynagrodzenia. Natomiast w wyroku z dnia 5 listopada 2019 r., P 14/19⁸, TK uznał, że konstrukcja normatywna roszczenia o zapłatę odszkodowania ryczałtowego stanowiącego dwukrotność stosownego wynagrodzenia jest zgodna z Konstytucją RP. Zarówno w świetle powyższego wyroku, jak i wyroków Sądu Najwyższego z dnia 7 grudnia 2017 r., V CSK 145/17⁹, oraz z dnia 20 lipca 2020 r., V CSK 108/18¹⁰ – w sytuacji bezprawnej eksploatacji utworu podmiotowi majątkowych praw autorskich przysługuje roszczenie o zapłatę dwukrotności stosownego wynagrodzenia, które w chwili jego dochodzenia byłoby należne tytułem udzielenia zgody na korzystanie z utworu w zakresie dokonanego naruszenia. Artykuł 79 ust. 1 pkt 3 lit. b p.a.p.p. wprowadza szczególne reguły ustalania wysokości roszczenia odszkodowawczego, stanowiąc tym samym normę *lex specialis* względem normy art. 361 § 2 k.c. Konstrukcja analizowanego unormowania abstrahuje bowiem od pojęcia szkody z kodeksu cywilnego. Uprawniony z tytułu autorskich praw majątkowych nie jest bowiem zobowiązany do wykazania uszczerbku majątkowego, o czym wielokrotnie wypowiedział się Sąd Najwyższy¹¹.

4 A. Tischner, (w:) T. Targosz, A. Tischner, Prawo autorskie i prawa pokrewne. Komentarz do zmian wprowadzonych ustawą z dnia 9 maja 2007 r. o zmianie ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych oraz niektórych innych ustaw, LEX/el. 2008, art. 79.

5 J. Barta, R. Markiewicz, Prawo autorskie, Warszawa 2016, s. 385.

6 Por. postanowienie SN z dnia 11 października 2013 r., I CSK 697/12, LEX nr 1396299.

7 LEX nr 1747331.

8 LEX nr 2735211.

9 LEX nr 2459732.

10 LEX nr 3061258.

11 Por. wyrok z dnia 21 października 2011 r., IV CSK 133/11, LEX nr 1108560; wyrok z dnia 16 lutego 2017 r., I CSK 100/16, LEX nr 2300168; wyrok z dnia 10 grudnia 2020 r., I CSK 776/18, LEX nr 3100961. Wątpliwości odnośnie do braku konieczności ustalania w procesie faktu poniesienia szkody zgłaszają R. Markiewicz oraz S. Sołtysiński w: Po raz trzeci w sprawie wielokrotności stosownego wynagrodzenia z tytułu naruszenia praw autorskich, (w:) I. Matusiak, K. Szczepanow-

Zgodność normy art 79 ust. 1 pkt 3 lit. b p.a.p.p. (w brzmieniu nadanym wyrokiem TK z 23 czerwca 2015 r.) z Konstytucją RP nie przesądza jeszcze o zgodności unormowania odszkodowania ryczałtowego w polskim prawie autorskim z uregulowaniami dyrektywy 2004/48. Trybunał Sprawiedliwości UE w wyroku z dnia 25 stycznia 2017 r., C-367/15¹², w istocie potwierdził zgodność art. 79 ust. 1 pkt 3 lit. b p.a.p.p. z prawem unijnym. TSUE jednakże zastrzegł, że „nie można z pewnością wykluczyć, iż w wyjątkowych wypadkach odszkodowanie za szkodę obliczone na podstawie dwukrotności hipotetycznej opłaty licencyjnej mogłoby na tyle wyrażnie i znacząco wykroczać poza rzeczywiście poniesioną szkodę, że tego rodzaju żądanie stanowiłoby zakazane w art. 3 ust. 2 dyrektywy 2004/48 nadużycie prawa. Z uwag sformułowanych przez rząd polski w trakcie rozprawy wynika jednak, że zgodnie z mającym zastosowanie w postępowaniu głównym uregulowaniem sąd polski nie jest w takim wypadku związany żądaniem uprawnionego, którego prawo zostało naruszone”. Ryszard Markiewicz oraz Stanisław Sołtysiński, analizując powyższy wyrok, wyrażają wątpliwość odnośnie do możliwości miarkowania przez polski sąd odszkodowania ryczałtowego za naruszenie autorskich praw majątkowych. Natomiast Jan Błeszyński, komentując przedmiotowe orzeczenie, wskazuje, że roszczenie o zapłatę podwójnego wynagrodzenia nie ma kategorię charakteru, a sąd na podstawie art. 5 k.c. – ze względu na okoliczności sprawy – może odmówić uwzględnienia żądania powoda¹³. Możliwość miarkowania ryczałtowego roszczenia odszkodowawczego w polskim prawie autorskim jest zagadnieniem spornym. Pojawia się zatem pytanie, czy TSUE nie dopuścił się błędu materialnego w rozumowaniu, przyjmując za podstawę wniosku fałszywą przesłankę¹⁴.

Instytucją, która może zostać zastosowana przez sąd do skorygowania wysokości dochodzonego w procesie cywilnym roszczenia pieniężnego, jest instytucja nadużycia prawa podmiotowego, a żądanie ryczałtowego roszczenia odszkodowawczego z tytułu naruszenia majątkowych praw autorskich, gdy jego wysokość znacznie przewyższa wartość doznanego przez uprawnionego uszczerbku, stanowi zachowanie sprzeczne ze społeczno-gospodarczym przeznaczeniem prawa. Tak sformułowana

ska-Kozłowska, Ł. Żelechowski (red.), *Opus auctorem laudat. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Monice Czajkowskiej-Dąbrowskiej*, Warszawa 2019, s. 145.

12 „Oławska Telewizja Kablowa” w Oławie v. Stowarzyszenie Filmowców Polskich w Warszawie, LEX nr 2192554.

13 R. Markiewicz, S. Sołtysiński, Po raz trzeci..., *op. cit.*, s. 145; J. Błeszyński, Prawo autorskie: Dobra wiadomość z Luksemburga, <https://serwisy.gazetaprawna.pl/prawo-autorskie/artykuly/1017602,prawo-autorskie-dobra-wiadomosc-z-luksemburga.html> (28.11.2021).

14 R. Markiewicz, S. Sołtysiński, Po raz trzeci..., *op. cit.*, s. 148–149; E. Laskowska, Zryczałtowane odszkodowanie w prawie autorskim – wprowadzenie i wyrok Trybunału Sprawiedliwości z dnia 25 stycznia 2017 r., C-367/15, Stowarzyszenie „Oławska Telewizja Kablowa” przeciwko Stowarzyszeniu Filmowców Polskich, „Europejski Przegląd Sądowy” 2017, nr 10, s. 53–54.

hipoteza badawcza zostanie poddana weryfikacji poprzez analizę konstrukcji nadużycia prawa podmiotowego z art. 5 k.c.

1. Pojęcie nadużycia prawa w świetle kodeksu cywilnego

Institucja nadużycia prawa podmiotowego, obowiązująca na mocy art. 5 k.c., odsyła organ stosujący prawo do zewnętrznych wobec treści aktów normatywnych wartości, które kryją się pod następującymi pojęciami: zasady współzycia społecznego oraz społeczno-gospodarcze przeznaczenie prawa. Przedmiotowe wyrażenia stanowią element cywilnych praw podmiotowych¹⁵. Oznacza to, że treść autorskiego majątkowego prawa podmiotowego jest wyznaczona nie tylko przez normę art. 17 i 50 p.a.p.p., ale również przez zasady współzycia społecznego oraz przez społeczno-gospodarcze przeznaczenie prawa autorskiego (uprawnień wynikających z treści autorskiego prawa majątkowego). Małgorzata Pyziak-Szafnicka zwraca uwagę, że „institucja nadużycia prawa ma zapobiegać powstawaniu sytuacji, w których zastosowanie litery prawa prowadziłoby do rozstrzygnięć oczywiście niesłusznych”¹⁶. Artykuł 5 k.c. stanowi unormowanie, którego istota sprowadza się do przyznania sądowi kompetencji – w sytuacji podniesienia przez stronę stosownego zarzutu – do oceny wykonywania cywilnych praw podmiotowych z perspektywy powyższych klauzul.

Zastanawiając się nad znaczeniem pojęcia zasad współzycia społecznego, należy przywołać pogląd Zbigniewa Radwańskiego oraz Macieja Zielińskiego, którzy wyjaśnili, że klauzula ta „(...) odwołuje się (...) do powszechnie uznanych w kulturze naszego społeczeństwa wartości, które są zarazem dziedzictwem i składnikiem kultury europejskiej”¹⁷. M. Pyziak-Szafnicka argumentuje, że „zasady współzycia społecznego zatem, to wyłącznie reguły moralne, choć oczywiście nie wszystkie, lecz tylko odnoszące się do stosunków międzyludzkich. Akcent powinien padać, jak się wydaje, na »reguły« zachowania ludzkiego”¹⁸. Zbigniew Radwański, Adam Olejniczak i Maciej Zieliński zasadniczo zawężają semantykę zasad współzycia społecznego do ocen moralnych¹⁹. Marek Safjan wyjaśnia, że „w samym założeniu wprowadzenia do prawa cywilnego klasycznych klauzul słusznościowych (a zatem i klauzuli zasad współzycia

15 Teza ta ma swoje umocowanie w tzw. wewnętrznej teorii nadużycia prawa podmiotowego, która jest koncepcją dominującą w doktrynie; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2017, s. 108–109.

16 M. Pyziak-Szafnicka, (w:) M. Safjan (red.), *System Prawa Prywatnego*, t. 1: *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2012, s. 877.

17 Z. Radwański, M. Zieliński, *Uwagi de lege ferenda o klauzulach generalnych w prawie prywatnym*, „Przełęcz Legislacyjny” 2001, nr 2, s. 18; Z. Radwański, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 1993, s. 43.

18 M. Pyziak-Szafnicka, *System...*, *op. cit.*, s. 907.

19 Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo cywilne...*, *op. cit.*, s. 45–46; Z. Radwański, M. Zieliński, *Uwagi...*, *op. cit.*, s. 16–17.

społecznego – przyp. N.G.) zawiera się przekonanie o istnieniu zewnętrznego wobec prawa pozytywnego, a więc poddającego się – w pewnej przynajmniej mierze obiektywizacji – »naturalnego porządku rzeczy« (...)»²⁰. W świetle argumentacji Autora organ stosujący normy prawa cywilnego powinien respektować wartości kultury chrześcijańskiej²¹. Trybunał Konstytucyjny w wyroku z dnia 17 października 2000 r., SK 5/99, wyjaśnił, że klauzula zasad współżycia społecznego pozwala na uwzględnienie wartości konstytucyjnych w procesie stosowania norm przedkonstytucyjnych (np. norm ustawowych). Natomiast klauzula społeczno-gospodarczego przeznaczenia prawa wskazuje, że cywilne prawo podmiotowe ma charakter funkcjonalny. Warto w tym kontekście przywołać wypowiedź Piotra Machnikowskiego, zgodnie z którą: „Klauzula społeczno-gospodarczego przeznaczenia prawa uważana jest za przejaw funkcjonalnego ujmowania praw podmiotowych. Ma ona wyrażać preferencję ustawodawcy dla takiego korzystania z praw podmiotowych, które służy osiągnięciu celów społecznych i ekonomicznych, dla jakich dany typ prawa podmiotowego został powołany»²². M. Pyziak-Szafnicka wyraża pogląd, że w odniesieniu do społeczno-gospodarczego przeznaczenia (celu) prawa „(...) chodzi (...) raczej nie o cel »całego« prawa podmiotowego (np. własności, wierzytelności), lecz raczej o funkcję, jaką określone uprawnienie pełni w ramach zespołu uprawnień, które się na nie składają»²³. Teza ta odnosi się między innymi do roszczeń (uprawnień względnych) powstających w wyniku naruszenia prawa bezwzględnego (np. autorskiego uprawnienia majątkowego)²⁴. Żądanie zapłaty odszkodowania z tytułu naruszenia autorskich praw majątkowych może zatem podlegać ocenie z perspektywy art. 5 k.c. W literaturze wskazuje się, że klauzula zasad współżycia społecznego nakierowana jest na ochronę interesu indywidualnego, a klauzula społeczno-gospodarczego przeznaczenia prawa nastawiona jest na ochronę interesu społecznego²⁵. Stanisław Dmowski oraz Stanisław Rudnicki wyjaśniają, że „(...) obie te zasady należy traktować jako normy społeczne, nie zawierające ściśle sprecyzowanych elementów, a pozwalające na korekturę oceny prawnej przypadków (okoliczności faktycznych) nietypowych oraz że obie nie nadają się do dokonywania uogólnień»²⁶.

20 M. Safjan, Klauzule generalne w prawie cywilnym (przyczynek do dyskusji), „Państwo i Prawo” 1990, nr 11, s. 54.

21 *Ibidem*, s. 54–55.

22 P. Machnikowski, (w:) E. Gniewek, P. Machnikowski (red.), Kodeks cywilny. Komentarz, Warszawa 2013, s. 18.

23 M. Pyziak-Szafnicka, *System...*, *op. cit.*, s. 902; P. Machnikowski, *Kodeks cywilny...*, *op. cit.*, s. 19.

24 S. Grzybowski, (w:) S. Grzybowski (red.) *System Prawa Cywilnego*, t. I: Część ogólna, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985, s. 267–268.

25 J. Halberda, *Estoppel w angloamerykańskim prawie prywatnym*, Kraków 2020, s. 35–36.

26 S. Dmowski, S. Rudnicki, *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga pierwsza, część ogólna*, Warszawa 2005, s. 39.

Zgodnie z klasyczną doktryną prawa cywilnego zarzut nadużycia prawa podmiotowego może skutkować jedynie czasowym zawieszeniem możliwości wykonywania cywilnoprawnego uprawnienia; innymi słowy: uczestnik obrotu może zostać tymczasowo pozbawiony ochrony prawnej. Warto w tym kontekście podkreślić, że w ocenie Trybunału Konstytucyjnego instytucja nadużycia prawa podmiotowego nie może prowadzić ani „do nabycia, ani utraty prawa podmiotowego, zaś ochrona z niego wynikająca ma charakter przejściowy, a nie trwały, ze względu na zmieniające się okoliczności”²⁷. Powołana teza powinna jednak budzić wątpliwości, mając na uwadze orzecznictwo Sądu Najwyższego dotyczące zachowku. Warto w tym miejscu przytoczyć stanowisko Stefana Grzybowskiego, który w publikacji z 1985 r. wskazał: „Należy jednak zwrócić uwagę na (nieliczne co prawda) orzeczenia SN, zdające się dopuszczać utratę prawa podmiotowego, czy to na tle redakcji uzasadnienia, czy też wprost z sentencji orzeczenia”²⁸. Autor swojego poglądu nie odniósł jednak do problematyki miarkowania zachowku.

W świetle orzecznictwa Sądu Najwyższego wysokość roszczenia o zachówek może zostać obniżona na podstawie art. 5 k.c.²⁹ Zgodnie z uchwałą z dnia 19 maja 1981 r., III CZP 18/81³⁰, żądanie zapłaty pełnej kwoty zachowku może stanowić nadużycie prawa podmiotowego jako zachowanie sprzeczne z zasadami współżycia społecznego. Tomasz Justyński, w odniesieniu do powołanego orzeczenia, argumentuje, że „SN zastosował konstrukcję nadużycia prawa w sposób wywołujący skutki trwałe”. W ocenie komentatora zabieg ten jest sprzeczny z paradygmatem o przejściowym charakterze orzeczenia wydanego na podstawie art. 5 k.c.³¹ Jednakże SN w wyroku z dnia 16 czerwca 2016 r., V CSK 625/15³², w sposób dobitny podkreślił, że orzeczenie miarkujące zachówek na podstawie art. 5 k.c. może wywołać trwałe skutki. W uzasadnieniu wyroku zostało podniesione, że choć „zastosowanie art. 5 k.c. nie może prowadzić do trwałej utraty prawa podmiotowego lub jego części, jednak Sąd Najwyższy wielokrotnie dopuszczał możliwość oddalenia powództwa o zasądzenie należności pieniężnej lub roszczeń wynikających z naruszenia zasad konkurencji i dóbr osobistych, z powołaniem się na uzasadnione zasadami współżycia społecznego okoliczności o charakterze trwałym, a tym samym dopuścił trwałe wyłączenie możliwości realizacji takiego roszczenia lub jego części”. W przedmiotowym postępowaniu przesłanką uwzględnienia zarzutu nadużycia prawa podmiotowego była negatywna ocena moralna stosunku uprawnionego z tytułu zachowku do spadko-

27 SK 5/99, LEX nr 44558.

28 S. Grzybowski, *System...*, *op. cit.*, s. 273.

29 Istotę normatywną zachowku wyjaśnia M. Janssen w: *Zachówek w prawie polskim – rozważania de lege ferenda*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2017, nr 22.

30 LEX nr 2666.

31 T. Justyński, *Wysokość zachowku a problem nadużycia prawa – art. 5 k.c. Głosa do wyroku SN z dnia 7 kwietnia 2004 r., IV CK 215/03*, „Państwo i Prawo” 2005, nr 6, s. 113–114.

32 LEX nr 2073929.

dawcy. Jak jednak wyjaśnia T. Justyński, relacja uprawniony do zachowku – spadkodawca stanowi okoliczność niezmienną, a fakt taki nie powinien stanowić podstawy uwzględnienia zarzutu nadużycia prawa podmiotowego. Zastosowanie przez sąd art. 5 k.c. nie może bowiem prowadzić do stanu powagi rzeczy osądzonej³³. Warto zaznaczyć, że SN w swoim orzecznictwie przyjmuje, iż art. 5 k.c. może stanowić również podstawę miarkowania wysokości spłaty przy podziale majątku wspólnego³⁴.

Sąd Najwyższy nie tylko zatem uznał, że zarzut z art. 5 k.c. może stanowić podstawę miarkowania wysokości roszczenia pieniężnego, ale także uznał, iż ma on peremptoryjny charakter. Oznacza to, że konstrukcja nadużycia prawa podmiotowego – tak jak jest ona rozumiana w orzecznictwie – może stanowić podstawę obniżenia wysokości roszczenia odszkodowawczego z tytułu naruszenia autorskich praw majątkowych. Warto zatem przywołać orzeczenia SN z zakresu prawa autorskiego, w których przedmiotem analizy był zarzut nadużycia prawa podmiotowego.

2. Art. 5 k.c. jako podstawa miarkowania wysokości prawnoautorskiego odszkodowania ryczałtowego w świetle orzecznictwa SN

Judykatura SN dotycząca nadużycia autorskich uprawnień majątkowych potwierdza tezę o uniwersalnym zastosowaniu powyższej instytucji cywilistycznej. Norma wyrażona w art. 5 k.c. może się bowiem okazać dla pozwanego skuteczną tarczą w procesie o naruszenie majątkowych praw autorskich. W kontekście tematu niniejszej publikacji szczególnie istotny jest wyrok SN z dnia 26 czerwca 2003 r., V CKN 411/01³⁵. Treść uzasadnienia orzeczenia prowadzi do wniosku, że zarzut nadużycia prawa podmiotowego może stanowić podstawę miarkowania odszkodowania ryczałtowego oraz mieć peremptoryjny charakter. Sąd Najwyższy uznał, że w rozpoznawanym stanie faktycznym żądanie zapłaty dwukrotności stosownego wynagrodzenia z tytułu bezumownego nadawania utworów stanowi „nadużycie prawa (art. 5 k.c.), gdyż nie da się pogodzić go ze społeczno-gospodarczym przeznaczeniem przewidzianego w art. 79 ust. 1 p.a.p.p.³⁶ uprawnienia (...)”. W ocenie składu orzekającego kolizja roszczenia o zapłatę podwójnego wynagrodzenia z powyższą klauzulą generalną wynika z następujących elementów stanu faktycznego: „Fakt, że w okre-

33 T. Justyński, *Cywilne prawo – spadkowe prawo – zachowek – zasady współżycia społecznego*. Glosa do wyroku SN z dnia 16 czerwca 2016 r., V CSK 625/15, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2017, nr 2, s. 107.

34 Por. postanowienie SN z dnia 25 maja 1998 r., I CKN 684/97, LEX nr 477333 oraz postanowienie SN z dnia 22 września 2020 r., I CSK 657/18, LEX nr 3158152; por. A. Szczekała, *Zastosowanie art. 5 Kodeksu cywilnego jako podstawy obniżenia spłat lub dopłat z udziałów przy podziale majątku wspólnego małżonków – glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z 2.09.2020 r.* (I CSK 657/18), „Palestra” 2021, nr 10.

35 LEX nr 82130.

36 Tekst jedn. Dz.U. z 2000 r. Nr 80, poz. 904 ze zm.

sie objętym powództwem spełnienie tego wymagania (zawarcia umowy o nadawanie – przyp. N.G.) napotykało zasadniczą trudność ze względu na nieposiadanie przez Stowarzyszenie zatwierdzonej tabeli wynagrodzeń, nie może pozostać bez wpływu na ocenę niektórych skutków zastosowania art. 79 ust. 1 p.a.p.p. w stosunku do Radia”. Sąd Najwyższy uznał, że „(...) z przyczyn leżących po stronie organizacji zbiorowego zarządzania, występującej z roszczeniem o zapłatę podwójnego wynagrodzenia, nie mógł prawidłowo funkcjonować przewidziany w art. 106 ust. 2 p.a.p.p. obowiązek kontraktowania obejmujący umowę, której zawarcie uchyliłoby naruszenie autorskiego prawa majątkowego”³⁷. Fakt braku zatwierdzonej tabeli wynagrodzeń – stanowiący element podstawy faktycznej wyroku – jest niewątpliwie okolicznością niezmienną (nie było i nie jest bowiem możliwe zatwierdzenie tabeli ze skutkiem *ex tunc*), a zatem skutkiem zarzutu nadużycia prawa podmiotowego było częściowe wyłączenie organizacji zbiorowego zarządzania z uprawnienia do żądania zapłaty ryczałtowego odszkodowania od strony pozwanej. Pogląd o dopuszczalności oceny odszkodowania ryczałtowego z perspektywy konstrukcji nadużycia prawa został również wyrażony w wyroku SN z dnia 7 grudnia 2017 r., V CSK 145/17³⁸. Elżbieta Traple wskazuje, że „SN (...) opowiedział się za możliwością miarkowania dwukrotności stosownego wynagrodzenia w przypadku braku winy naruszcyciela”³⁹. Paweł Podrecki również przyjmuje, że „z treści uzasadnienia wyroku (...) wynika więc, że nieproporcjonalne byłoby uznanie, iż powód w przypadku zawinionego naruszenia praw autorskich mógłby domagać się jedynie jednokrotności opłaty licencyjnej”⁴⁰. Kwestia winy po stronie naruszcyciela może być zatem elementem stanu faktycznego, decydującym o tym, czy zarzut z art. 5 k.c. zostanie przez sąd uwzględniony. Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 20 lipca 2020 r., V CSK 108/18⁴¹, wyjaśnił, że „TSUE co do zasady zaakceptował, że odszkodowanie ryczałtowe na podstawie art. 79 ust. 1 pkt 3 lit. b p.a.p.p. może odpowiadać dwukrotności hipotetycznej opłaty licencyjnej. Z tego względu odstępstwa od powyższej reguły powinny być stosowane w wyjątkowych wypadkach, takich, w których odszkodowanie ryczałtowe wyraźnie i znacząco wykracza poza rzeczywiście poniesioną szkodę, tworząc w ten sposób stan nadużycia prawa”. Skład orzekający uznał, że zgłoszone żądanie zapłaty dwukrotności opłaty licencyjnej za reemisję utworów nie stanowi nadużycia prawa, pozostaje w zgodzie z zasadą proporcjonalności oraz zapewnia efekt odstrasżający (art. 3 ust. 2 dyrektywy 2004/48). Sąd Najwyższy również ocenił, że „strona pozwana działała ze znacznym natężeniem złej woli (...). Takie zachowanie nie zasługuje na aprobatę, gdyż to strona

37 Pogląd ten został powtórzony przez SN w wyroku z dnia 8 marca 2012 r., V CSK 102/11, LEX nr 1213427.

38 LEX nr 2459732.

39 E. Traple, (w:) R. Markiewicz (red.), Ustawy autorskie. Komentarz, t. II, Warszawa 2021, s. 1788.

40 P. Podrecki, Głosa do wyroku SN z dnia 7 grudnia 2017 r., V CSK 145/17, Orzecznictwo Sądów Polskich 2018, nr 11, s. 45.

41 LEX nr 3061258.

pozwana, oczekując miarkowania odszkodowania, próbowała wymusić swoją postawą zawarcie przez powoda umowy na warunkach nie akceptowanych przez niego i to w sytuacji, gdy to na pozwanego ustawodawca nałożył w art. 21¹ ust. 1 p.a.p.p. obowiązek zawarcia umowy o reemisję⁷.

3. Miarkowanie wysokości odszkodowania ryczałtowego w świetle poglądów przedstawicieli doktryny

Paweł Podrecki argumentuje, że sąd ma kompetencję do obniżenia wysokości odszkodowania ryczałtowego z art. 79 ust. 1 pkt 3 lit. b p.a.p.p.⁴² Mechanizm pozwalający na modyfikację wysokości roszczenia pieniężnego zostanie uruchomiony, gdy naruszciciel wykaże, że „dwukrotność opłaty wyraźnie i znacząco przekracza poniesioną szkodę”⁴³. Autor podnosi, że „sąd ma zatem możliwość korygowania wysokości odszkodowania ryczałtowego po wniesieniu przez pozwanego stosownych zarzutów i wniosków dowodowych”⁴⁴. Z treści rozważań P. Podreckiego wynika, że możliwość obniżenia dwukrotności stosownego wynagrodzenia ma swoje umocowanie w pro-unijnej wykładni (interpretacji w świetle art. 13 ust. 1 lit. b dyrektywy 2004/48) art. 79 ust. 1 pkt 3 lit. b p.a.p.p., która to wykładnia uwzględnia jednocześnie kompensacyjną funkcję prawa cywilnego. Górną granicę świadczenia pieniężnego powinien wyznaczać zakaz zasądzania odszkodowań o charakterze kary⁴⁵. G. Rząsa przyjmuje, że brak winy po stronie pozwanego – zakładając, że naruszenie nie pozostawało w związku z działalnością gospodarczą – może stanowić przesłankę miarkowania wysokości odszkodowania ryczałtowego, które to odszkodowanie nie powinno być jednak niższe niż suma pieniężna stanowiąca jednokrotność stosownego wynagrodzenia⁴⁶. Autor w tym kontekście nie przywołuje instytucji nadużycia prawa podmiotowego. Natomiast do zagadnienia nadużycia prawa odnoszą się: E. Traple, J. Barta, J. Błeszyński, R. Markiewicz, S. Sołtysiński oraz A. Tischner. W ocenie J. Barty i R. Markiewicza dopuszczalne jest „doktrynalne rekonstruowanie typowych grup sytuacji, w których

42 P. Podrecki, Glosa..., *op. cit.* s. 49–50.

43 *Ibidem*, s. 50.

44 *Ibidem*.

45 „W toku sprawy sąd może kontrolować w ten sposób, czy realizowane są prawidłowo wszystkie funkcje prawa cywilnego, w szczególności zapewniające kompensację, ale równocześnie, co wynika z dyrektywy 2004/48 i wyroku TS, sąd powinien również dopuszczać prewencyjne oddziaływanie odszkodowań ryczałtowych. Wytoczona powinna być jednocześnie granica, którą jest zakaz stosowania odszkodowań o charakterze kary, którą można wyznaczać za pomocą ustalania wysokości rzeczywistej szkody i kryteriów wyrażających nadmierność odszkodowania ryczałtowego”; *ibidem*, s. 50–51.

46 G. Rząsa, (w:) W. Machała, R.M. Sarbiński (red.), Prawo autorskie i prawa pokrewne. Komentarz, Warszawa 2019, s. 1275.

należy stwierdzić nadużycie prawa podmiotowego⁴⁷. Pojawia się zatem pytanie, czy rażąca dysproporcja pomiędzy wysokością roszczenia ryczałtowego a faktycznie doznaną przez poszkodowanego szkodą stanowi tego rodzaju sytuację. R. Markiewicz oraz S. Sołtysiński – we współautorskiej publikacji – wykluczają możliwość miarkowania ryczałtowego roszczenia odszkodowawczego z art. 79 ust. 1 pkt 3 lit. b p.a.p.p. na podstawie art. 5 k.c.⁴⁸ A Tischner wyraża również zastrzeżenia odnośnie do miarkowania dwukrotności hipotetycznej opłaty licencyjnej poprzez odwołanie się do instytucji nadużycia prawa⁴⁹. Przeciwny pogląd przedstawia J. Bleszyński, który argumentuje, że w konkretnym przypadku żądanie zapłaty wielokrotności stosownego wynagrodzenia może być zarówno sprzeczne z funkcją odpowiedzialności cywilnej, jak i sprzeczne z zasadami współzycia społecznego lub społeczno-gospodarczym przeznaczeniem prawa. Autor wskazuje, że rażąca nieproporcjonalność wysokości dochodzonego roszczenia może stanowić przejaw nadużycia prawa, a ciężar dowodu w tym zakresie obciąża pozwanego. Sąd ma zatem kompetencję do oddalenia powództwa w całości lub w części na podstawie art. 5 k.c.⁵⁰ E. Traple, przychyliając się do koncepcji dopuszczającej miarkowanie odszkodowania ryczałtowego, wyjaśnia, że „w obowiązującym brzmieniu rozpatrywanego przepisu automatyzm ten (automatyzm przyznawania odszkodowania – przyp. N.G.) musi być utrzymany, co nie wyklucza zarzutu w konkretnych stanach faktycznych nadużycia prawa, a więc udowodnienia przez naruszydca okoliczności decydujących o nadużyciu, w tym rażącej dysproporcji pomiędzy rzeczywistą szkodą uprawnionego a dwukrotnością stosownego wynagrodzenia”⁵¹.

4. Miarkowanie wysokości odszkodowania ryczałtowego w sytuacji rażącej dysproporcji pomiędzy poniesioną przez uprawnionego szkodą a wysokością dochodzonego przez niego roszczenia – stanowisko własne

W świetle art. 79 ust. 1 pkt 3 lit. b p.a.p.p. podmiotowi majątkowych praw autorskich – w sytuacji ich naruszenia – przysługuje uprawnienie do żądania od po-

47 J. Barta, R. Markiewicz, *Prawo...*, *op. cit.*, s. 407.

48 R. Markiewicz, S. Sołtysiński, *Po raz trzeci...*, *op. cit.*, s. 148–149.

49 A. Tischner, *Prawo autorskie. Komentarz...*, *op. cit.*, s. 419.

50 J. Bleszyński, *Roszczenie o potrójne stosowne wynagrodzenie na podstawie art. 79 ust. 1 pkt 3 lit. b w świetle skargi o niezgodność tego przepisu z Konstytucją*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 2015, nr 7, s. 11, 19, 26, 28, 30–31.

51 E. Traple, *Ustawy autorskie...*, *op. cit.* s. 1769. W innym miejscu komentarza Autorka wskazuje, że: „Jedynie w wyjątkowych wypadkach, w razie braku winy naruszydca i zarzutu nadużycia prawa podmiotowego, sąd może zbadać, czy odszkodowanie w wysokości podwójnego stosownego wynagrodzenia pozostaje w rażącej dysproporcji do szkody uprawnionego, przyjmując w tym wypadku jako minimum jednokrotność stosownego wynagrodzenia (por. wyrok SN z dnia 20 lipca 2020 r., V CSK 108/18, niepubl.)”, *ibidem*, s. 1763.

zwanego dwukrotności stosownego wynagrodzenia. Z treści autorskiego prawa majątkowego wypływa zatem uprawnienie podmiotowe o charakterze względnym, a jego konkretyzacja przybiera postać roszczenia pieniężnego. Wykonywanie powołanego uprawnienia względnego – jak również każdego innego cywilnego uprawnienia majątkowego – może stanowić przejaw nadużycia prawa podmiotowego. Orzecznictwo Sądu Najwyższego dotyczące miarkowania zachowku skłania ku tezie, że skutkiem zarzutu z art. 5 k.c. może być trwałe obniżenie dochodzonego przez powoda roszczenia pieniężnego. Warunkiem koniecznym uwzględnienia przez sąd powyższego zarzutu jest stwierdzenie sprzeczności zachowania uprawnionego z zasadami współżycia społecznego i/lub ze społeczno-gospodarczym przeznaczeniem prawa. Należy uznać, że dochodzenie prawnoautorskiego roszczenia ryczałtowego w wysokości rażąco przewyższającej poniesioną szkodę jest sprzeczne ze społeczno-gospodarczym przeznaczeniem powołanego prawa względnego⁵². Stanowisko to wymaga przyjęcia, że nie jest celem uprawnienia podmiotowego z art. 79 ust. 1 pkt 3 lit. b p.a.p.p. przełamywanie zasady o przede wszystkim kompensacyjnym charakterze odszkodowania w polskim prawie cywilnym. *Ratio legis* komentowanego uregulowania polega bowiem na procesowym ułatwieniu kompensaty uszczerbku majątkowego, a nie na przyznawaniu uprawnionym sum pieniężnych rażąco przekraczających poniesione przez nich szkody. Mechanizm ustalania ryczałtowego odszkodowania stanowi wprawdzie mechanizm niezależny od mechanizmu ustalania szkody według kryteriów z art. 361 k.c., jednakże podstawowym celem konstrukcji dwukrotności stosownego wynagrodzenia jest zaspokojenie poniesionego przez uprawnionego uszczerbku majątkowego. Elżbieta Traple słusznie zwracała uwagę, że formuła roszczenia ryczałtowego służy przewyżczeniu trudności dowodowych w wykazaniu przez powoda poniesionej szkody⁵³. Takie samo stanowisko przedstawia J. Błęszyński⁵⁴. Zastanawiając się nad praktycznym zastosowaniem klauzuli społeczno-gospodarczego przeznaczenia prawa jako podstawy stwierdzenia nadużycia prawa, warto przywołać⁵⁵ uchwałę SN z dnia 28 kwietnia 1995 r., III CZP 166/94⁵⁶, dotyczącą umowy gwarancji bankowej opatrzonej następującymi klauzulami: „nieodwołalnie i bezwarunkowo” oraz „na pierwsze żądanie”. Z uzasadnienia orzecz-

52 Wykonywanie uprawnienia do żądania zapłaty dwukrotności stosownego wynagrodzenia może w konkretnych okolicznościach stanowić również zachowanie sprzeczne z zasadami współżycia społecznego. Wydaje się jednak, że nie zawsze rażąca dysproporcja pomiędzy szkodą a wysokością dochodzonego odszkodowania świadczyć będzie o sprzecznym z zasadami współżycia społecznego zachowaniem powoda.

53 E. Traple, *Ustawy autorskie...*, *op. cit.*, s. 1761.

54 J. Błęszyński, *Roszczenie...*, *op. cit.*, s. 26.

55 Uchwała ta przywoływana jest przez przedstawicieli doktryny w kontekście aktualności klauzuli społeczno-gospodarczego przeznaczenia prawa w warunkach gospodarki rynkowej; por. Z. Radwański, M. Zieliński, *Uwagi de lege ferenda o klauzulach generalnych w prawie prywatnym*, „Przegląd Legislacyjny” 2001, nr 2, s. 28.

56 LEX nr 4232.

nia wynika, że powołana czynność prawna ma charakter czynności abstrakcyjnej, a „konsekwencją abstrakcyjnego charakteru zobowiązania gwaranta jest to, że nie może się on bronić przed żądaniem zapłaty sumy gwarancyjnej zarzutami wynikającymi ze stosunku podstawowego łączącego beneficjenta gwarancji ze zleceniodawcą gwarancji”. Dochodzenie zapłaty przez beneficjenta – pomimo abstrakcyjnego charakteru zobowiązania – może jednak stanowić nadużycie prawa podmiotowego. Jak wyjaśnił SN, „w zależności od konkretnych okoliczności sprawy obrona taka mogłaby wchodzić w rachubę w przypadku braku stosunku podstawowego, którego zabezpieczenie stanowiło cel gwarancji. Także bowiem wtedy mogłoby mieć miejsce nadużycie prawa podmiotowego w rozumieniu art. 5 k.c.” Zależność zachodząca pomiędzy stosunkiem podstawowym a stosunkiem gwarancji jest poniekąd podobna do zależności zachodzącej pomiędzy szkodą w rozumieniu kodeksu cywilnego a odszkodowaniem ryczałtowym z prawa autorskiego. W świetle orzeczenia Sądu Najwyższego społeczno-gospodarcze przeznaczenie prawa jest instrumentem, który może zostać zastosowany do „przełamania” konstrukcyjnych założeń instytucji cywilistycznych, nawet takich jak abstrakcyjność czynności prawnej. Należy zatem uznać, że abstrakcyjność gwarancji i „abstrakcyjność” uprawnień z art. 79 ust. 1 pkt 3 lit. b p.a.p.p. – jako unormowania, którego treść nie odsyła do definicji szkody z art. 361 k.c. – może zostać przezwyjęzona przez zarzut nadużycia prawa podniesiony przez pozwanego. O ile szkoda (jak i rozmiar szkody) nie jest przesłanką zasądzenia roszczenia ryczałtowego, o tyle rażąca nieadekwatność żądania pieniężnego do wysokości poniesionego przez powoda uszczerbku może stanowić – na zarzut pozwanego – podstawę miarkowania odszkodowania. Stanowisko to nawiązuje do poglądu P. Podreckiego, zgodnie z którym mechanizm pozwalający na skorygowanie wysokości roszczenia odszkodowawczego zostanie uruchomiony, gdy pozwany wykaże, że „dwukrotność opłaty wyraźnie i znacząco przekracza poniesioną szkodę”⁵⁷. Sam fakt winy po stronie pozwanego nie powinien skutkować w analizowanej sytuacji oddaleniem zarzutu nadużycia prawa podmiotowego⁵⁸.

Trybunał Sprawiedliwości UE w wyroku z dnia 25 stycznia 2017 r. nie popełnił zatem błędu materialnego w rozumowaniu, a art. 79 ust. 1 pkt 3 lit. b p.a.p.p. w zw. z art. 5 k.c. jest zgodny z art. 13 dyrektywy 2004/48. Ze względu jednak na złożoność i sporność analizowanego zagadnienia należy się zgodzić z R. Markiewiczem oraz S. Sołtysińskim, którzy opowiadają się „(...) za nowelizacją art. 79 ust. 1 pkt 3 lit. b u.p.a.p.p. w tym kierunku, by »sztywną wielokrotność« stosownego wynagrodzenia zastąpić możliwością jego orzekania przez sąd do wysokości takiej wielokrotności – stosownie do okoliczności danej sprawy”⁵⁹.

57 P. Podrecki, Glosa..., *op. cit.*, s. 50.

58 Jednakże odmienny wniosek wynika z orzecznictwa Sądu Najwyższego.

59 R. Markiewicz, S. Sołtysiński, Po raz trzeci..., *op. cit.*, s. 153.

BIBLIOGRAFIA

- Barta J., Markiewicz R., Prawo autorskie, Warszawa 2016.
- Błęszyński J., Prawo autorskie: Dobra wiadomość z Luksemburga, <https://serwisy.gazetaprawna.pl/prawo-autorskie/artykuly/1017602,prawo-autorskie-dobra-wiadomosc-z-luksemburga.html>.
- Błęszyński J., Roszczenie o potrójne stosowne wynagrodzenie na podstawie art. 79 ust. 1 pkt 3 lit. b w świetle skargi o niezgodność tego przepisu z Konstytucją, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 2015, nr 7.
- Dmowski S., Rudnicki S., Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga pierwsza, część ogólna, Warszawa 2005.
- Grzybowski S., (w:) S. Grzybowski (red.), System Prawa Cywilnego, t. I: Część ogólna, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985.
- Halberda J., Estoppel w angloamerykańskim prawie prywatnym, Kraków 2020.
- Janssen M., Zachowek w prawie polskim – rozważania *de lege ferenda*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2017, z. 22, nr 4.
- Justyński T., Cywilne prawo – spadkowe prawo – zachowek – zasady współzycia społecznego. Glosa do wyroku SN z dnia 16 czerwca 2016 r., V CSK 625/15, „Orzecznictwo Sądów Polskich 2017, nr 2.
- Justyński T., Wysokość zachowku a problem nadużycia prawa – art. 5 k.c. Glosa do wyroku SN z dnia 7 kwietnia 2004 r., IV CK 215/03, „Państwo i Prawo” 2005, nr 6.
- Laskowska E., Zryczałtowane odszkodowanie w prawie autorskim – wprowadzenie i wyrok Trybunału Sprawiedliwości z 25.01.2017 r., C-367/15, Stowarzyszenie „Oławska Telewizja Kablowa” przeciwko Stowarzyszeniu Filmowców Polskich, „Europejski Przegląd Sądowy” 2017, nr 10.
- Machnikowski P., (w:) E. Gniewek, P. Machnikowski (red.), Kodeks cywilny. Komentarz, Warszawa 2013.
- Markiewicz R., Sołtysiński S., Po raz trzeci w sprawie wielokrotności stosownego wynagrodzenia z tytułu naruszenia praw autorskich, (w:) I. Matusiak, K. Szczepanowska-Kozłowska, Ł. Żelechowski (red.), Opus auctorem laudat. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Monice Czajkowskiej-Dąbrowskiej, Warszawa 2019.
- Podrecki P., Glosa do wyroku SN z 7.12.2017 r., V CSK 145/17, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2018, nr 11.
- Pyziak-Szafnicka M., (w:) M. Safjan (red.), System Prawa Prywatnego, t. 1: Prawo cywilne – część ogólna, Warszawa 2012.
- Radwański Z., Prawo cywilne – część ogólna, Warszawa 1993.
- Radwański Z., Olejniczak A., Prawo cywilne – część ogólna, Warszawa 2017.
- Radwański Z., Zieliński M., Uwagi *de lege ferenda* o klauzulach generalnych w prawie prywatnym, „Przegląd Legislacyjny” 2001, nr 2.
- Rząsa G., (w:) W. Machała, R.M. Sarbiński (red.), Prawo autorskie i prawa pokrewne. Komentarz, Warszawa 2019.
- Safjan M., Klauzule generalne w prawie cywilnym (przyczynek do dyskusji), „Państwo i Prawo” 1990, nr 11.

- Szczekała A., Zastosowanie art. 5 Kodeksu cywilnego jako podstawy obniżenia spłat lub dopłat z udziałów przy podziale majątku wspólnego małżonków – glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z 2.09.2020 r. (I CSK 657/18), „Palestra” 2021.
- Tischner A., (w:) E. Laskowska-Litak, R. Markiewicz (red.), Prawo autorskie. Komentarz do wybranego orzecznictwa Trybunału Sprawiedliwości UE, Warszawa 2019.
- Tischner A., (w:) T. Targosz, A. Tischner, Prawo autorskie i prawa pokrewne. Komentarz do zmian wprowadzonych ustawą z dnia 9 maja 2007 r. o zmianie ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych oraz niektórych innych ustaw, LEX/el. 2008.
- Traple E., (w:) R. Markiewicz (red.), Ustawy autorskie. Komentarz, t. II, Warszawa 2021.